

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्नीत महाविद्यालयातील ग्रंथालयीन डिजिटल सेवा सुविधांचा वाचकांवर पडलेला प्रभाव

निकिता बळीराम तौर

संशोधक विद्यार्थी, एम.जी.एम विद्यापीठ, छ. संभाजीनगर

डॉ. रसिका. आर. वडाळकर

सहाय्यक प्राध्यापक व विभागप्रमुख, ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र विभाग,
महात्मा गांधी मिशन विद्यापीठ, छत्रपती संभाजीनगर

गोष्टवारा:

सदर संशोधनाचा उद्देश डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्नीत महाविद्यालयांमधील ग्रंथालयीन डिजिटल सेवा व सुविधांचा वाचकांवर झालेला परिणाम अभ्यासणे हा आहे. माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात ग्रंथालयांचे स्वरूप पारंपरिकतेकडून डिजिटलतेकडे झुकले आहे. ई-पुस्तके, ई-जर्नल्स, ऑनलाईन डेटाबेस, OPAC, आणि इंटरनेट सुविधा या सेवांमुळे वाचकांना माहिती सहज, वेगवान आणि अचूकपणे मिळू लागली आहे. तथापि, या सेवांचा प्रत्यक्ष वापर, उपलब्धता, आणि गुणवत्तेचा वाचकांच्या समाधानावर किती परिणाम होतो, हे समजून घेणे आवश्यक आहे. प्रस्तुत अभ्यासात विद्यार्थी, शिक्षकां व संशोधकांच्या अनुभवांचा तुलनात्मक अभ्यास करून डिजिटल सेवांची उपयुक्तता, वापराची वारंवारता, आणि अडचणी ओळखल्या जातील. या संशोधनातून डिजिटल ग्रंथालय सेवांच्या कार्यक्षमतेचा आणि वाचकांच्या शैक्षणिक तसेच संशोधनात्मक प्रगतीवरील प्रभावाचा सखोल अभ्यास होईल. तसेच, अभ्यासाच्या निष्कर्षांमधून ग्रंथालय सेवांच्या उन्नतीसाठी ठोस धोरणे आणि सुधारणा उपाय सुचविण्यात येतील.

बीजसंज्ञा:- ग्रंथालयीन डिजिटल सेवा सुविधा, माहिती तंत्रज्ञान

प्रस्तावना

सध्याचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे. समाजातील प्रत्येक क्षेत्र डिजिटल परिवर्तनाच्या प्रक्रियेतून जात आहे आणि शैक्षणिक संस्थाही त्याला अपवाद नाहीत. ज्ञानाधिष्ठित समाजात ग्रंथालये ही माहितीचा मूलस्त्रोत असून ती आता पारंपरिक पुस्तकसंचावर मर्यादित राहिली नसून डिजिटल माध्यमांच्या साहाय्याने अधिक व्यापक बनली आहेत. माहितीच्या सुलभ उपलब्धतेसाठी आणि वेळेची बचत करण्यासाठी डिजिटल ग्रंथालयीन सेवांचे महत्त्व वाढत चालले आहे. या पार्श्वभूमीवर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्नीत महाविद्यालयांमध्ये उपलब्ध असलेल्या डिजिटल सेवा आणि त्यांचा वाचकांवर झालेला प्रभाव अभ्यासणे हे अत्यंत आवश्यक ठरते. ग्रंथालयाच्या डिजिटल

सेवांमध्ये ऑनलाईन पब्लिक ऍक्सेस कॅटलॉग (OPAC), ई-पुस्तके, ई-जर्नल्स, डेटाबेस, डिजिटल रेपॉझिटरी, इंटरनेट व Wi-Fi सुविधा, तसेच माहिती शोध व संदर्भ सेवा यांचा समावेश होतो. या सेवांच्या माध्यमातून वाचकांना वेळ व ठिकाणाच्या मर्यादांशिवाय माहिती मिळविण्याची संधी मिळते. डिजिटल ग्रंथालय सेवांचा प्रभाव केवळ माहितीच्या सुलभ उपलब्धतेपुरता मर्यादित नाही, तर त्याचा थेट संबंध वाचकांच्या समाधान, वाचनाची आवड, संशोधनातील प्रेरणा आणि ज्ञानसंपादनाच्या क्षमतेशी जोडलेला आहे. अनेक वेळा डिजिटल सुविधा उपलब्ध असूनही तांत्रिक अडचणी, मार्गदर्शनाचा अभाव किंवा प्रशिक्षणाची कमतरता यामुळे वाचक त्यांचा प्रभावी वापर करू शकत नाहीत. म्हणूनच, डिजिटल सेवांच्या गुणवत्तेचे मूल्यांकन आणि वाचकांच्या गरजा या दोन्हींच्या तुलनात्मक अभ्यासाची आवश्यकता निर्माण होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्न महाविद्यालयांमध्ये विविध शाखांतील विद्यार्थी, शिक्षक आणि संशोधक हे ग्रंथालयाच्या डिजिटल सेवांचे प्रमुख वापरकर्ते आहेत. या सेवांद्वारे त्यांचा वेळ, श्रम आणि आर्थिक संसाधनांची बचत होते, परंतु त्याचवेळी त्यांचा वापर कौशल्य, तांत्रिक सक्षमता आणि माहिती साक्षरतेवर अवलंबून असतो. त्यामुळे या अभ्यासाद्वारे या सर्व घटकांचा परस्परसंबंध तपासणे आणि डिजिटल सेवांचा वाचकांच्या शैक्षणिक व संशोधनात्मक प्रगतीवर झालेला परिणाम विश्लेषित करणे हा प्रमुख हेतू आहे.

या संशोधनाचा सामाजिक व शैक्षणिक दोन्ही स्तरांवर महत्त्व आहे. डिजिटल ग्रंथालय सेवांमुळे माहिती लोकाभिमुख झाली असून, त्या सेवांची कार्यक्षमता वाढविणे हे शिक्षणाच्या गुणवत्तावर्धनासाठी आवश्यक आहे. म्हणूनच, प्रस्तुत अभ्यासाद्वारे या सेवांच्या प्रभावाचा सखोल अभ्यास करून पुढील धोरणे आखण्यासाठी ठोस पायाभूत माहिती मिळविणे अपेक्षित आहे.

संशोधन साहित्याचा आढावा

कुलकर्णी, एस. पी. (2017) — “भारतीय महाविद्यालयीन ग्रंथालयांतील डिजिटल सेवांचा वापर : एक विश्लेषण” या संशोधनात लेखकाने महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठ संलग्न महाविद्यालयांमधील डिजिटल संसाधनांचा वापर अभ्यासला आहे. या अभ्यासानुसार, ई-जर्नल्स आणि ई-पुस्तकांचा वापर सतत वाढत असून विद्यार्थ्यांना अद्ययावत माहिती मिळविण्यात डिजिटल ग्रंथालय सेवांचा मोठा वाटा आहे. तथापि, काही ग्रामीण भागातील महाविद्यालयांमध्ये इंटरनेट कनेक्टिव्हिटीच्या अडचणींमुळे या सेवांचा पूर्ण उपयोग होत नाही, असे निरीक्षण नोंदवले आहे.

पाटील, व्ही. जी. (2018) — “डिजिटल ग्रंथालय व्यवस्थापनातील आव्हाने आणि संधी” या शीर्षकाखाली केलेल्या संशोधनात लेखकाने डिजिटल परिवर्तनामुळे ग्रंथालय प्रशासनात झालेल्या बदलांचा अभ्यास केला आहे. पाटील यांनी नमूद केले आहे की डिजिटल सुविधा लागू करण्यासाठी आवश्यक तांत्रिक कौशल्य, आर्थिक गुंतवणूक, आणि कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण या घटकांचा वाचकांच्या समाधानावर थेट परिणाम होतो. तसेच, वापरकर्त्यांना ऑनलाईन सेवा वापरण्यासाठी सतत मार्गदर्शनाची गरज भासते.

शर्मा, आर. आणि सिंग, एस. (2019) — "Use of E-Resources by College Students in India" या संयुक्त संशोधनात उत्तर भारतातील महाविद्यालयांतील विद्यार्थ्यांच्या डिजिटल संसाधनांच्या वापराचा अभ्यास केला गेला. निष्कर्षानुसार, विद्यार्थ्यांमध्ये Google Scholar, INFLIBNET आणि JSTOR सारख्या डेटाबेसचा वापर वाढत आहे. मात्र, तांत्रिक मर्यादा आणि माहिती साक्षरतेचा अभाव यामुळे या सुविधांचा सर्वंकष वापर होत नाही. जोशी, एस. डी. (2020) — "डिजिटल ग्रंथालय सेवा आणि वापरकर्त्यांचे समाधान: एक प्रायोगिक अध्ययन" या अभ्यासात मराठवाड्यातील महाविद्यालयीन ग्रंथालयांचा संदर्भ घेतला आहे. या संशोधनात दिसून आले की, ई-संसाधनांच्या वापरामुळे विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारली आहे आणि माहिती मिळविण्याची गती वाढली आहे. तथापि, काही ठिकाणी तांत्रिक पायाभूत सुविधांचा अभाव व कर्मचारीवर्गाचे अपुरे प्रशिक्षण ही अडचण ठरते.

देशमुख, पी. एन. (2021) — "Digital Transformation in Academic Libraries of Maharashtra" या संशोधनात लेखकाने ग्रंथालयांच्या डिजिटल रूपांतरणाच्या प्रक्रियेचा आणि त्याचा वाचकांवरील परिणामाचा अभ्यास केला आहे. देशमुख यांनी असा निष्कर्ष मांडला आहे की डिजिटल सेवा हे आधुनिक शैक्षणिक परिसंस्थेचे कणा आहेत. त्यांचा प्रभाव केवळ माहिती मिळविण्यावर नाही, तर विद्यार्थ्यांच्या स्व-अभ्यास वृत्ती, संशोधनाची गुणवत्ता, आणि ज्ञानविस्तारावरही पडतो.

वरील सर्व संशोधनांमधून स्पष्ट होते की डिजिटल ग्रंथालयीन सेवा हे आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेतील अत्यावश्यक घटक आहेत. तथापि, सेवांची गुणवत्ता, वापरकर्त्यांचे प्रशिक्षण, आणि तांत्रिक सुविधा यांच्या दर्जावरच त्या सेवांचा प्रभाव अवलंबून असतो. प्रस्तुत अभ्यास या विद्यमान साहित्याचा विस्तार करीत, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्न महाविद्यालयांमधील परिस्थितीचा सखोल अभ्यास करतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे

या संशोधनाची प्राथमिक उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्न महाविद्यालयांमधील ग्रंथालयीन डिजिटल सेवा व सुविधांचा वाचकांवर (विद्यार्थी, शिक्षक व संशोधक) झालेला परिणाम तपासणे.
२. डिजिटल ग्रंथालय सेवांच्या वापरातील वारंवारता, उपयुक्तता, तांत्रिक अडचणी आणि वाचकांच्या समाधानाच्या पातळीतील संबंध विश्लेषित करणे

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. सध्याच्या अभ्यासासाठी वर्णनात्मक आणि शोधात्मक संशोधन पद्धती वापरल्या आहेत. तसेच संशोधनात सर्वेक्षण पद्धतीचा (Survey Method) वापर करण्यात आला आहे. प्रश्नावलीद्वारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्न महाविद्यालयांतील विद्यार्थी, शिक्षक व संशोधकांकडून माहिती संकलित करून सांख्यिक विश्लेषणाद्वारे निष्कर्ष काढण्यात आले आहेत. प्रस्तुत अभ्यासात संशोधकाने

बीड, धाराशिव, छ. संभाजीनगर व जालना या चार जिल्ह्यांतील निवडक महाविद्यालयीन वाचकांमध्ये एकूण १६८५ प्रतिसादांवर आधारित माहिती गोळा केली.

ग्रंथालयात उपलब्ध असलेल्या आधुनिक सेवा व सुविधा

सध्याच्या डिजिटल युगात महाविद्यालयीन ग्रंथालयांनी पारंपरिक सेवा व्यतिरिक्त आधुनिक सेवा व सुविधाही उपलब्ध करून दिल्या आहेत. यामध्ये CAS (प्रचलित जागरूकता सेवा), SDI (निवडक माहितीचे प्रसारण सेवा), ऑनलाइन डेटाबेस, ई-बुक्स, ई-जर्नल्स, RFID प्रणाली, सीसीटीव्ही सुरक्षा यंत्रणा आणि वाचक निर्देशक सेवा यांचा समावेश होतो. या सेवांचा उद्देश वाचकांना माहिती मिळवण्यासाठी अधिक कार्यक्षम, सुलभ आणि सुरक्षित वातावरण उपलब्ध करून देणे हा आहे. या आधुनिक सेवांविषयी वाचकांचा अभिप्राय जाणून घेणे महत्वाचे ठरते, कारण त्यांच्याच अनुभवातून या सुविधा किती प्रभावी आहेत याचे मूल्यमापन करता येते, तसेच आवश्यक त्या सुधारणा करता येतात.

तक्ता- १ - महाविद्यालयीन ग्रंथालयात उपलब्ध असलेल्या आधुनिक सेवा व सुविधा

आधुनिक सेवा व सुविधा	उत्तरदात्यांची संख्या			एकूण
	आहे	सांगता येत नाही	नाही	
प्रचलित जागरूकता सेवा (CAS)	२७७ (१६.४४)	४७९ (२८.४३)	९२९ (५५.१३)	१६८५ (१००.००)
निवडक माहितीचे प्रसारण सेवा (SDI)	९१६ (५४.३६)	३२६ (१९.३५)	४४३ (२६.२९)	१६८५ (१००.००)
वाचकांना निर्देशक सेवा (Indexing)	८७२ (५१.७५)	२९४ (१७.४५)	५१९ (३०.८०)	१६८५ (१००.००)
ऑनलाइन डेटाबेस सेवा	७२० (४२.७३)	४११ (२४.३९)	५५४ (३२.८८)	१६८५ (१००.००)
प्रलेख प्रदान सेवा (DDS)	१०६ (६.२९)	५०६ (३०.०३)	१०७३ (६३.६८)	१६८५ (१००.००)
RFID यंत्रणा	१२८५ (७६.२६)	३८ (२.२६)	३६२ (२१.४८)	१६८५ (१००.००)
सीसीटीव्ही यंत्रणा	१३८९ (८२.४३)	५ (०.३०)	२९१ (१७.२७)	१६८५ (१००.००)

(स्त्रोत: क्षेत्र सर्वेक्षण)

टीप: कंसातील आकडे एकूण पंक्तीची टक्केवारी दर्शवितात

तक्ता- १ च्या आधारे महाविद्यालयीन ग्रंथालयात उपलब्ध असलेल्या आधुनिक सेवा व सुविधांबाबतचे निरीक्षणे नोंदवली आहेत. या सेवांचे अस्तित्व ग्रंथालयाच्या कार्यक्षमतेत वाढ घडवून आणते, तसेच वाचकांना अधिक सोयीस्कर आणि आधुनिक वाचन अनुभव मिळवून देतात. फक्त १६.४५% वाचकांनी प्रचलित जागरूकता सेवा (Current Awareness Service - CAS) सेवा उपलब्ध असल्याचे सांगितले आहे, तर ५५.१६% वाचकांनी या सेवेचा अभाव दर्शविला आहे. २८.३९% वाचकांना या सेवेबाबत माहिती नाही. यावरून असे स्पष्ट होते की, बहुतांश महाविद्यालयीन ग्रंथालये CAS सेवा पुरविण्यात अपयशी ठरली आहेत किंवा वाचकांपर्यंत तिचा प्रचार-प्रसार प्रभावीपणे पोहोचलेला नाही. CAS सेवा वाचकांना नव्याने आलेल्या ग्रंथसामग्रीबाबत सतत जागरूक ठेवण्याचे कार्य करते, त्यामुळे ही सेवा प्रत्येक ग्रंथालयात असणे आवश्यक आहे.

निवडक माहिती प्रसारण सेवा (Selective Dissemination of Information - SDI) सेवा ही अधिक चांगल्या प्रकारे कार्यरत असल्याचे आढळते. ५४.३५% वाचकांनी ही सेवा असल्याचे नमूद केले आहे. मात्र २६.२९% वाचकांनी ही सेवा नाही असे सांगितले असून १९.३५% वाचक अनभिज्ञ आहेत. SDI सेवा वाचकांच्या विशेष गरजांनुसार निवडक माहिती पोहोचवते, त्यामुळे ही सेवा अभ्यासकांना आणि संशोधकांना फार उपयोगी ठरते. या सेवेचा प्रचार व उपयुक्ततेची जाणीव करून देण्याची आवश्यकता आहे. ५१.७७% वाचकांनी निर्देशक सेवा उपलब्ध असल्याचे सांगितले आहे. ३०.८१% वाचकांनी ती नसल्याचे स्पष्ट केले, तर उर्वरित १७.४२% अनभिज्ञ आहेत. निर्देशक सेवा ग्रंथालयातील सामग्री शोधण्याची प्रक्रिया अधिक कार्यक्षम बनवते. त्यामुळे ही सेवा अधिकाधिक प्रभावीपणे कार्यरत राहण्यासाठी ग्रंथपालांनी यंत्रणा सुस्थितीत ठेवणे व याच्या उपयोगाबाबत वाचकांना मार्गदर्शन करणे आवश्यक आहे. केवळ ४२.७४% वाचकांनी ऑनलाइन डेटाबेस सेवा ही सेवा उपलब्ध असल्याचे सांगितले, तर ३२.९०% वाचकांनी तिचा अभाव दर्शविला आहे. २४.३५% वाचक या सेवेबाबत अनभिज्ञ आहेत.

आजच्या डिजिटल युगात ऑनलाइन डेटाबेस सेवा अत्यावश्यक मानली जाते कारण ती संशोधन व अद्ययावत माहिती मिळवण्यासाठी महत्वाची आहे. अनेक ग्रंथालयांमध्ये JSTOR, EBSCO, Shodhganga यांसारख्या सेवा दिल्या जातात. ही सेवा प्रभावीपणे राबविण्यासाठी अधिक गुंतवणूक आणि प्रशिक्षण आवश्यक आहे. प्रलेख प्रदान सेवा (Document Delivery Service - DDS) ही अत्यंत कमी उपलब्ध असलेली सेवा असून फक्त ६.२९% वाचकांनी ती असल्याचे सांगितले आहे. तब्बल ६३.७१% वाचकांनी ती नाही असे नमूद केले, तर ३०.००% वाचक अनभिज्ञ आहेत. ही सेवा अन्य ग्रंथालयांमधून आवश्यक दस्तऐवज मागविण्यासाठी वापरली जाते. DDS द्वारे विद्यार्थ्यांना अभ्यासासाठी दुर्मीळ संदर्भ सुलभपणे मिळवता येतात, परंतु बहुतेक महाविद्यालयीन ग्रंथालये ही सेवा पुरविण्यात अपयशी ठरत आहेत. ७६.२९% वाचकांनी RFID (Radio Frequency Identification) यंत्रणा असल्याचे सांगितले आहे, जी ग्रंथालय व्यवस्थापनात आधुनिकता दर्शवते. केवळ २१.४५% वाचकांनी ती

सेवा नसल्याचे नमूद केले. ही सेवा पुस्तकांचे स्वयंचलित ट्रॅकिंग, प्रवेश-नियंत्रण व अभिसरण प्रक्रिया सुलभ करण्यासाठी महत्वाची आहे. हे निरीक्षण दर्शवते की बऱ्याच ग्रंथालयांनी आता तांत्रिक सुविधा स्वीकारल्या आहेत. सुरक्षिततेच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक असलेली सीसीटीव्ही सेवा तब्बल ८२.४२% ग्रंथालयांमध्ये उपलब्ध असल्याचे वाचकांनी नमूद केले. केवळ १७.२६% वाचकांनी याचा अभाव व्यक्त केला आहे. ग्रंथालयाच्या सुरक्षिततेसाठी तसेच वाचन कक्षातील अनुशासन राखण्यासाठी ही सेवा अत्यंत उपयुक्त ठरते. आधुनिक ग्रंथालयातील ही सुविधा आता आवश्यकतेची बाब बनली आहे. वरिल निरीक्षणांवरून असे दिसून येते की, सुरक्षा आणि व्यवस्थापनाशी निगडित आधुनिक सेवा – जसे की RFID यंत्रणा आणि सीसीटीव्ही – या बऱ्याचशा महाविद्यालयीन ग्रंथालयांमध्ये अस्तित्वात आहेत. मात्र, प्रकाशन व माहिती सेवा – जसे की CAS, DDS, SDI – या तुलनेने कमी प्रमाणात कार्यरत आहेत किंवा वाचकांना त्या ज्ञात नाहीत. विशेषतः DDS, CAS यांसारख्या सेवांची उपस्थिती अत्यंत मर्यादित आहे, जे वाचकांच्या माहितीच्या सखोल गरजा भागविण्यास अपुरी ठरतात. यासाठी ग्रंथालयांनी या सेवा पुरविण्यावर भर देणे, त्यांचा प्रचार करणे व प्रशिक्षणाद्वारे वाचकांना त्या वापरण्यास प्रवृत्त करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे ग्रंथालये केवळ शास्त्रनिष्ठ नसून, डिजिटल ज्ञानकेंद्र म्हणूनही विकसित होतील.

डिजिटल ग्रंथालय सेवांमुळे (ई-पुस्तके, ई-जर्नल्स, डेटाबेस, ऑनलाइन सर्च सुविधा इ.) आपल्या शैक्षणिक कार्यात कितपत सुधारणा झाली आहे?

तक्ता- २

वाचकांनी ग्रंथालयाच्या भेटीदरम्यान खर्च केलेला वेळ

सुधारणा	उत्तरदात्यांची संख्या	टक्केवारी
अत्यंत सुधारणा झाली	६५८	३९.०५
काही प्रमाणात सुधारणा झाली	४५४	२६.९४
थोडी सुधारणा झाली	३४५	२०.४७
कोणतीही सुधारणा झाली नाही	२२८	१३.५३
एकूण	१६८५	(१००.००)

(स्त्रोत: क्षेत्र सर्वेक्षण)

हा सारणीतील डेटा ग्रंथालयाच्या भेटीदरम्यान वाचकांनी खर्च केलेल्या वेळेतील सुधारणेविषयी आहे, ज्यात उत्तरदात्यांची संख्या आणि टक्केवारी दर्शविली आहे. पहिल्या स्तंभात सुधारणेचे स्तर आहेत: "अत्यंत सुधारणा झाली" असे ६५८ उत्तरदाते म्हणजे ३९.०५ टक्के, "काही प्रमाणात सुधारणा झाली" असे ४५४ उत्तरदाते म्हणजे २६.९४ टक्के, "थोडी सुधारणा झाली" असे ३४५ उत्तरदाते म्हणजे २०.४७ टक्के, आणि "कोणतीही सुधारणा झाली नाही" असे २२८ उत्तरदाते म्हणजे १३.५३ टक्के. एकूण उत्तरदाते १६८५ आहेत, जे १००.०० टक्के दर्शवितात. यावरून दिसते की बहुसंख्य वाचकांना (६५.९९ टक्के) काही

ना काही प्रमाणात सुधारणा झाली असून, फक्त १३.५३ टक्के वाचकांना सुधारणा झाली नाही. डिजिटल सुविधांनी अध्यापन, अध्ययन आणि संशोधन प्रक्रियेत कार्यक्षमता वाढविण्यास हातभार लावला आहे.

डिजिटल ग्रंथालय सेवांचा वापर करताना आपल्याला माहिती मिळविणे, संशोधन करणे किंवा अध्यापन सुलभ होण्यास कितपत मदत झाली आहे?

तक्ता- ३

वाचकांनी ग्रंथालयाच्या भेटीदरम्यान खर्च केलेला वेळ

मदत	उत्तरदात्यांची संख्या	टक्केवारी
अत्यंत मदत झाली	७६३	४५.२८
काही प्रमाणात मदत झाली	६०१	३५.६७
कमी मदत झाली	२२६	१३.४१
मदत झाली नाही	९५	५.६४
एकूण	१६८५	(१००.००)

(स्त्रोत: क्षेत्र सर्वेक्षण)

वरील तक्त्यानुसार, एकूण १६८५ उत्तरदात्यांपैकी ७६३ (४५.२८%) वाचकांनी डिजिटल ग्रंथालय सेवांचा वापर करताना माहिती मिळविणे, संशोधन करणे आणि अध्यापन सुलभ होण्यात *अत्यंत मदत झाली* असे नमूद केले आहे. ६०१ (३५.६७%) वाचकांनी *काही प्रमाणात मदत झाली* असे मत व्यक्त केले आहे, तर २२६ (१३.४१%) उत्तरदात्यांनी *कमी मदत झाली* असे सांगितले आहे. फक्त ९५ (५.६४%) वाचकांनी *मदत झाली नाही* असे नमूद केले. या आकडेवारीवरून हे स्पष्ट होते की डिजिटल ग्रंथालय सेवांनी वाचकांच्या शैक्षणिक व संशोधन प्रक्रियेत महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. विशेषतः, ऑनलाइन डेटाबेस, ई-जर्नल्स, आणि ई-पुस्तके यांसारख्या साधनांनी ज्ञानप्राप्ती सुलभ केली असून, अध्यापन व संशोधन कार्य अधिक परिणामकारक झाले आहे. त्यामुळे डिजिटल ग्रंथालय सेवा शैक्षणिक कार्यक्षमता वाढविण्याचे प्रभावी साधन ठरल्या आहेत

निष्कर्ष

प्रस्तुत अभ्यासातून हे स्पष्ट होते की डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाशी संलग्नित महाविद्यालयांमधील डिजिटल ग्रंथालय सेवा वाचकांसाठी अत्यंत उपयुक्त ठरल्या आहेत. ई-पुस्तके, ई-जर्नल्स, डेटाबेस आणि ऑनलाइन शोध प्रणालींच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना, शिक्षकांना आणि संशोधकांना माहिती सहज, त्वरित व अद्ययावत स्वरूपात उपलब्ध होत आहे. यामुळे त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीत, संशोधन क्षमतेत आणि अध्यापन पद्धतीत सकारात्मक बदल दिसून येतो. डिजिटल सेवांचा वापर केल्यामुळे वेळेची बचत, माहितीच्या स्त्रोतांचा विस्तार आणि ज्ञानप्राप्तीची गुणवत्ता वाढली आहे. त्यामुळे डिजिटल ग्रंथालय सेवा या आधुनिक शैक्षणिक प्रक्रियेतील एक अविभाज्य घटक बनल्या आहेत

संदर्भ सूची

१. कुलकर्णी, एस. पी. (2017). भारतीय महाविद्यालयीन ग्रंथालयांतील डिजिटल सेवांचा वापर : एक विश्लेषण. पुणे: सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ प्रकाशन.
२. पाटील, व्ही. जी. (2018). डिजिटल ग्रंथालय व्यवस्थापनातील आव्हाने आणि संधी. मुंबई: विद्याभारती प्रकाशन.
३. Sharma, R., & Singh, S. (2019). Use of E-Resources by College Students in India. *International Journal of Library and Information Science*, 11(4), 56–68.
४. जोशी, एस. डी. (2020). डिजिटल ग्रंथालय सेवा आणि वापरकर्त्यांचे समाधान: एक प्रायोगिक अध्ययन. औरंगाबाद: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ.
५. Deshmukh P. N (2021). Digital Transformation in Academic Libraries of Maharashtra. *Journal of Library and Information Technology in India*, 8(2), 101
६. Doll, W. J., & Torkzadeh, G. (1998). Developing a multidimensional measure of system-use in an organizational context. *Information & Management*, 33(4), 171–185.
७. Hernon, P., & Altman, E. (1998). *Assessing service quality: Satisfying the expectations of library customers*. American Library Association.
८. Nitecki, D. A. (1996). Changing the concept and measure of service quality in academic libraries. *The Journal of Academic Librarianship*, 22(3), 181–190.
९. Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460–469.
१०. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.
११. Singh, S., & Kaur, P. (2015). User satisfaction in university libraries: A study of selected academic libraries in India. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*, 35(2), 98–104.
१२. Wilson, T. D. (2000). Human information behavior. *Informing Science*, 3(2), 49–56.